

d'extrémistes s'applique ce détail. Au surplus, l'auteur cite dans le même paragraphe un vers de Zarka b. A'yan, dont il dit dans le *Kiḍib al-Hayādī* (VII, 122) qu'il est un membre des Banū As'ad b. Hammām et se trouve à la tête des Ṣumaytīya; le voici tel qu'il se présente dans le ms. des *Burqā*:

وَقَامْ عَسِيبُ الْعَيْنِ مَعَا وَغَطَبْ^١
et dans le *Hayādī*:

وَقَامْ عَسِيبُ الْقَفْرِ بَشِّي وَغَطَبْ
mais avec les variantes:

شَمَالْ يَمْدِبَهَا، سَمَاطْ بَقَدِرَهَا، سَمَاطْ بَعْذِرَهَا

Je me demande s'il ne faut pas lire : 'asib al-qabūr, ce qui laisserait entendre qu'une branche de palmier était plantée sur la tombe. Tout cela demeure obscur, comme le remarque l'éditeur des *Hayādī*.

Enfin, dans le premier vers de la *qaṣīda*, j'ai lu :

إِنْ ذَا الْكَفْ مَدْ آلْ كَبِيلْ

mais je pense maintenant que daddū serait peut-être meilleur; il faudrait alors traduire : « est opposé à ».

Ch. PELLAT

LES ÉDITIONS DE L'*ITTĀ'ĀZ AL-BUNĀFĀ'* (HISTOIRE FATIMIDE)
DE MAQRIZI PAR AHMAD RILMY, SADOK KHOUNI (KHOUNI),
FĀTIRAH DIB ET PETER KESSLER

CAHEN

Un peu avant la Guerre, j'avais fait savoir² qu'un manuscrit complet de l'*Ittā'āz al-Bunāfā'* bi aŷbi'r al-a'īmat al-Ṣāfiyyīya al-Ḥusnā³ de Maqrizi, dont on ne possédait jusqu'alors que le début⁴, se trouvait conservé à la Bibliothèque Ahmad III d'Istanbul. Pour des raisons que j'ignore, Brockelmann qui, dans le Supplément à la 2e édition de sa *GAL*, avait fait plusieurs emprunts à l'article dans lequel je signalais cette trouvaille, avait omis de reproduire celle-ci, avec le résultat que, lorsque Gamāl al-dīn al-Bayyānī donna une édition améliorée de la section déjà publiée⁵, il ne put en faire état. Je lui ai alors fait savoir l'existence du nouveau manuscrit, dont il fit faire une reproduction pour la Ligue Arabe; et il se préparait à en faire enfin usage lorsque la mort le surprit. Or ce qui ultérieurement reprit son travail n'avait aucune raison de connaître ces circonstances et, a fortiori, de les mentionner. Je les rappelle ici pour expliquer l'intérêt que de mon côté j'ai porté à une édition de l'*Ittā'āz*. Comme malgré plusieurs enquêtes je n'avais pu entendre dire qu'il en fut entrepris aucun en Egypte, j'ai chargé deux de mes étudiants, Mr. Sadok Khouni (tunisien) et Mme Fatiha Dib (algérienne), respectivement pour le Ve/XIe et le VIe/XIIe siècle, de préparer une édition, qu'ils ont effectivement présentée pour le Doctorat de 3e cycle à la Sorbonne⁶ en 1971. De son côté notre

1. L'éditeur a lu : بَشِّي وَغَطَبْ

2. *Revue des Etudes Islamiques*, 1936, p. 334 et 352, et *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, 1937, p. 28.

3. Ed. H. Bentz, 1909, d'après l'ancien Gotha 1852.

4. Cairo 1938. Réédition prolongée jusqu'au règne d'al-Aziz, à l'aide du nouveau manuscrit, 1957.

5. Or les deux volumes sont accessibles.

regretté collègue S. M. Stern avait demandé à un de ses étudiants d'Oxford, M. Peter Kessler (Suisse), d'étudier la longue section relative au Califat d'al-Mustansir, travail présenté pour le doctorat à Oxford, en 1972. Nous en étions là lorsque nous apprimos qu'une édition par Ahmad Hilmy paraissait en Égypte (deux volumes, resp. en 1971 et 1973), que l'auteur eut l'obligeance de me communiquer. Je l'en remercie bien volontiers, mais il est évident que cela nous posait à moi-même et à mes « protégés » (parmi lesquels M. Kessler, par suite de la mort de S. M. Stern) de délicate problèmes. La considération entre collègues exige de dire courtoisement mais clairement ce que dans nos travaux respectifs nous trouvons mutuellement à améliorer; et l'édition d'Ahmad Hilmy ne nous donnait que partielle satisfaction. Néanmoins elle existait, et par conséquent la publication de la nôtre aurait perdu une part de sa justification si nous ne la complétions pas de manière à la rendre indiscutablement supérieure, ce qui exigeait encore quelques efforts. Il fut donc décidé de se soucier à la publication, mais comme la multiplicité de nos occupations ne permet pas de savoir quand exactement nous nous sentirons en état de la proposer au monde savant, il nous a paru utile de donner sans attendre la liste assez importante des lectures pour lesquelles (en omettant les variantes insignifiantes) nous différons de Mr. Hilmy; la collation, avec vérification sur le microfilm du manuscrit que nous avons à notre disposition, a été faite par Mme Mireille Adda, les auteurs s'étant trouvés dans l'impossibilité matérielle pour le moment de l'entreprendre eux-mêmes. Nous nous sommes cependant borités au premier des deux volumes de M. Hilmy (en gros de la fin du IVe/X^e et le Ve/XIe siècle), pour les raisons qui vont être sommairement indiquées ci-dessous.

En effet, au même temps que je m'étais intéressé à l'Ibn al-Furūt, je m'étais occupé aussi de l'œuvre d'un auteur d'une génération antérieure à celle de Maqrizi, Ibn al-Tuwayr, qui, dans son Histoire universelle conservée à partir de l'an 600 H. (il n'est pas sûr qu'il ait acheté les sébiles antérieurs), avait consacré au dernier sébile de l'Égypte fatimide des pages hautement intéressantes et encore inédites, dont la source principale était une Histoire due à un haut fonctionnaire contemporain des faits, Ibn Tuwayr, que la comparaison des textes nous montre avoir aussi été utilisée par Maqrizi (sans exclusivité) et, un peu plus tard, par Abū l-Mahasin b. Tagribirdi¹. La chose la plus urgente à faire est donc de publier les chapitres en question d'Ibn al-Furūt, ce qui, je l'espère, pourra être fait sans trop de retard, et de reconstruire au travers de nos auteurs l'œuvre originale d'Ibn Tuwayr. Pour le Ve/XIe siècle, où Ibn Tuwayr n'existe pas, le travail à faire, comparable dans ses intentions, est tout de même différent, d'où la distinction que nous effectuons ici.

La première qualité que doit présenter une édition est naturellement de fournir un texte sûr. En ce qui concerne l'Ibn al-Furūt, la chose est rendue difficile par le fait que nous n'avons qu'un manuscrit, assez médiocre, alors qu'abondent les noms propres et les tourments stylistiques des documents de chancellerie qui exigeraient naturellement de précises confrontations entre manuscrits si nous en possédions plusieurs. Dans ces conditions, il devient primordial d'effectuer, toutes les fois où cela se peut, des confrontations d'une part avec les autres ouvrages de Maqrizi reposant plus ou moins sur les mêmes matériaux², d'autre part avec les sources qu'il a utilisées, lorsqu'elles nous sont directement parvenues, ou, lorsque nous ne les possédons pas, avec les autres œuvres dans lesquelles

1. Voir mon article du *BIFAO* signalé n. 2 p. [3].

2. A cet égard les *Bijsaj* sont particulièrement utiles, parce que l'auteur y nomme souvent ses sources.

les sources se trouvant mises à contribution. L'édition de M. Hilmy fournit pour un travail ainsi conçu des matériaux incontestables, mais sans rien d'exhaustif ni systématique, et les éditions de Khouni et de Kessler lui sont à cet égard très nettement supérieures. Il se trouve que les confrontations nécessaires sont en même temps celles qui le sont pour la critique des témoignages, autre tâche dont doit s'acquitter l'éditeur d'un texte historique. Je me permets d'y insister parce que dans notre domaine cette technique est encore trop peu pratiquée, et qu'elle est évidemment fondamentale.

En ce qui concerne le volume ici considéré, les deux sources fondamentales sont, jusqu'en 415 inclus, le *Journal* d'al-Muabbibî puis, à partir de 416 et jusqu'à la fin de la dynastie (mais, pour le VIe/XIIe s., combinées avec Ibn Tuwayr) les *Annales* d'Ibn Muyassar¹. En ce qui concerne le premier, cela résulte immédiatement de la comparaison avec les deux années qui se sont conservées de son *Journal* (414 et 415)² et, pour toute la période, d'analogies de manière qui coïncident brusquement avec l'année 416; secondairement aussi des citations nominatives faites par Maqrîzî dans ses *Wâjîd*. La conclusion n'est pas moins certaine à propos d'Ibn Muyassar; d'une part, comme on le sait, le manuscrit unique que nous possédons des *Annales* de cet auteur a précisément été copié de la main même de Maqrîzî; d'autre part, la confrontation des textes, possible à partir de l'année 438 où commencent ce que nous avons conservé de cette copie³, témoigne clairement de ce que les *Annales* sont pour tout le Ve/XIe siècle non pas certes la source unique mais la seule source continue de Maqrîzî, auquel elles fournissent donc la trame de l'opus où s'insèrent des emprunts à d'autres sources, mais limités à certaines épisodes ou à certaines brèves périodes⁴. L'*Ittîfâq* n'en reste pas moins fort utile pour ces emprunts, par endroits considérables et dont l'original ne nous est que très partiellement parvenu⁵.

1. Éd. H. Massé, Caire 1919; cf. G. WURT dans *Journal Asiatique*, 1921, et mon article du *BIFAO* cité supra.

2. L'édition en est préparée par Th. BLAQUEZ; des extraits ont été donnés par C. BACRÈS dans son *Brûlûge sur l' Geschicht Aegyptens*, I, d'après le ms. unique de l'Escorial.

3. Le reste de l'œuvre peut assez largement être supplété par Nuwayri qui dans le volume de sa *Nihâya* consacré aux Fatimides, copie à peu près verbatim Ibn Muyassar (qu'il appelle Ibn Galab Râgîb; voir à ce sujet mon article cité du *BIFAO*). — On considère en général Ibn Muyassar comme un continuateur de Muabbibî; mais il n'est pas douteux qu'avant de le continuer (sous une forme beaucoup plus condensée) il l'avait d'abord abrégé, et, remontant dans le temps en-deçà de Muabbibî, avait rédigé des *Annales* d'Égypte englobant au moins le IVe/Xe siècle, pour lequel il est cité par Ibn Hajar al-'Asqâlânî pour sa continuation de l'histoire des Câdis d'Égypte. La comparaison des quelques années de cette partie conservée, avec intercalation chronologiquement déplacée dans le ms. que nous avons des *Annales*, 382 et 381-387, avec les emprunts faits pour ces mêmes années par Maqrîzî à Ibn Zâlikh, prouve qu'Ibn Muyassar y suivait alors essentiellement ce dernier.

4. On trouve donc-dès des allusions d'Ibn Muyassar reproduites par Maqrîzî avec quelques ajouts autres que de pur style. Il se peut qu'il y ait là des combinaisons adroites, mais il faut aussi se rappeler qu'Ibn Muyassar, pour la période que nous étudions ici, est lui-même déjà une source secondaire, qui a utilisé des sources qui peuvent être en partie les mêmes que celles qu'a conservées Maqrîzî en sus des *Annales*.

5. Pour le milieu du siècle, Maqrîzî a employé une *Fic* circonstanciée d'al-Yâthîrî, le vizir d'al-Mustansîr; mais il dit aussi dans *Wâjîd* qu'il a trouvé fort utile pour les années 440-445 une *Histoire* du Cadi al-Qâdî bien connue, mais dont nous n'avons conservé que des épaulements insignifiants qui ne peuvent correspondre à cette indication. On sait qu'une liste des sources de Maqrîzî dans les *Wâjîd* a été donnée par Rh. GOSSET dans *JRAIS*, 1902, et que celles d'entre-elles qui concernent les Fâtimides ont été étudiées

Cette introduction d'orientation étant donnée, nous commencerons, dans la présente note, par donner les variantes de lectures (sauf les minimes sans conséquence) entre notre édition et celle de Mr. Hilmy.

Cl. CANXE, avec la collaboration de M. ADDA

Au lieu de

Nous lisons

p. 3, l. 7	في الجيش	في بليس
p. 4, l. 4	رسمه الوقوف	رسمه الوقوف
p. 4, l. 7	بن الحسن	الحسن
p. 4, l. 11	يطلق هذا الفضل	يطلق لم الفضل
p. 4, l. 12	واحد منهم	واحد
p. 4, l. 12	وحلّلهم	وأحلّلهم
p. 5, l. 1	وقال : يتولى القصور	وكان يتولى القصور
p. 5, l. 3	الرايض	الرائض
p. 5, l. 13	عمل خمسين ثوبا	حمل خمسين ثوبا
p. 6, l. 1	من ايه	عن ايه
p. 6, l. 5	الاخبار	الاخبار
p. 6, l. 9	من طرف رجل في الليل	ديباج روسي
p. 9, l. 6	ديباج	مداراة
p. 11, l. 5	ما رأه	وسار سلان
p. 11, l. 7	وسائل على	ووجوه كاتمة والقواد
p. 11, l. 14	و بهذه كاتمة والقواد
p. 11, l. 16	الوصول اليه ...	فنهم من يوسى اليه بتقبيل الأرض ولا يبرد السلام على احد فاذا خرج لا يمكن احدا من تقبيل يده الأقوام أنهم من الناس من
p. 11, l. 17	لرجال كاتمة	لرجالية كاتمة
p. 12, l. 3	ما يتجاوز الألوف	ما يتجاوز الوصف
p. 13, l. 6	على رتبه	على رسمه

par Backer dans les *Brüdergruppen* citées ci-dessus. Celles qui interviennent dans la partie de l'Istādīf ici considérée sont, entre les deux mentionnées en tête de cette note, le *I. al-Tulūf* d'Ibn Zaydān (éd. M. HAMIDULLĀH, Kuwait 1959; mais il semble que Maqrīzī ait disposé d'un manuscrit plus complet que celui de ce savant éditeur), l'*I. Aṣrāl* d'Abu 'I-Walīd d'Ibn al-Ṣayyārī (éd. MURKIBS, Cairo 1924), Ibn Sa'īd (bibliographie sous son nom dans *E/I/2*), Gāwīnī, M. b. Asād (*OAL* I, 366 suppl. et *Maqṣūfā* de Maqṣūfā), al-Kurātī (*OAL* 272), al-Rawdī, etc. (on s'attendrait à trouver Ibn Zaydān al-Āṣfāl).

	Au lieu de	Nous lisons
p. 13, L 8	وسار الى	وبكر الى
p. 13, L 11	ولاله	ولا هله
p. 14, L 12	من غدائه	من غدائه
p. 14, L 13	ويوقع عليها اتاكم في اعلاها	ويوقع عليها الحاكم بخطه في اعلاها
p. 15, L 2-3	لا ينش وير [بالبيت النادر او المعنى الحسن الا نبه برجوان عليه	اللش [و] يمر بالبيت النادر او المعنى الحسن تبه برجوان عليه
p. 16, L 4	واقلت خمساً مائة مخلة	وانقطع خمساً مائة مخلة
p. 16, L 4	وابتقت بقوص واعمالها زقة خضراء على ظهر	ولم يبق بقوص واعمالها زقة خضراء على ظهر
	الارضي	الارضي
p. 16, L 9	قبائل منهاجدة وعمومهم باليبيعة للحاكم	قبائل منهاجدة وغيرهم باليبيعة للحاكم
p. 18, L 8	أمين الخادم	يعن الخادم
p. 18, L 11	رجل من الجوية	رجل من العبرية
p. 18, L 12	عسکره	عسکر
p. 19, L 9	وقد خافوه	بعد ظفره
p. 20, L 8	في قد الرجال	في قد الرجال
p. 20, L 9	وافتنت نصفاً وتلتين يوماً ولبثت بضعة وتلتين يوماً	سنة تسم وثانيين وثلاثة
p. 21, line	سنة ثمان وثمانين وثلاثة	سنة ثمان وثمانين وثلاثة
p. 21, L 9	اموال اليتامي المتبقية	اموال اليتامي المثبتة
p. 21, L 10	وعجز بعضهم عن البيبة	وعجز بعضهم عن البيبة
p. 21, L 11	من البيع والامانة	من البيع والامانة
p. 22, L 1	على كلاته	على جلالته
p. 22, L 17	ابا القاسم على بن عبد	ابا القاسم على بن عمر
	الرذاق	الوراق
p. 24, L 4	جاج البيت	جاج البر
p. 25, L 5	انهد الحاكم الى برجوان	انفذ الحاكم الى برجوان
p. 25, L 6	ودخل بالموكب ورؤساه	لدخل و الموكب ورؤساه
	الدولة والكتاب الى الباب	الدولة بالباب الذي
	الذى يخرج	يخرج
p. 25, L 12	لما جاء برجوان سلم ووقف فجاه برجوان ووقف مع	لما جاء برجوان سلم ووقف فجاه برجوان ووقف مع

	Au lieu de	Nous lissons
p. 28, l. 11	زيدان	س زيدان
	وغير ذلك ما يطول	وغير ما ذكرته ما يطول
p. 28, l. 12	شرحه	شرحه
p. 28, l. 15	وانهد الحاكم	وانهد الحاكم
p. 29, l. 5	يوم الجمعة	يوم الجمعة
	عليه ذهب	ليلة ذهب
p. 29, l. 14	ولا سؤال في مصلحة	ولا سؤال في حاجة
p. 30, l. 14	فدخل الناس اليه فاخت	فدخل الناس اليه فاخت
	رفاعهم	رفاعهم
p. 30-31	ابو الحسن علي بن ابراهيم ابو الحسن علي بن ابراهيم	ابو الحسن علي بن ابراهيم ابو الحسن علي بن ابراهيم
	الرس	الرس
p. 31, l. 8	خفضوا	خفضوا
p. 31, ll. 10-11	و ندب ناظرا في	و نزل ناظرا في
p. 31, l. 14	وماروا يوالون خروجهم	وماروا يدللون بخزوم مع
	س جيش	جيش
p. 32, l. 13	و سقط شعر	و سقط شعر
p. 33, l. 6	و قد قال ولد جيش لزيدان وقد قال فيه جيش لو	و قد قال ولد جيش لزيدان وقد قال فيه جيش لو
	يتسلم ذلك فانه	يتسلم ذلك فانه
p. 34, l. 17	طائفة الى الاسكندرية	طائفة منهم الى الاسكندرية
	لحامة نفسه	لحامة نفسه
p. 36, l. 16	فيما يقول ويمضي	فيما يفعل ويمضي
p. 37, l. 7	رفيعا دليلا على عظمته	ذها يتلا لأ على عظمته
p. 40, l. 6	وسنته ١	وسنته ١
	درقة مكلاة	درقة مكلاة
p. 40, l. 7 و يتع ذلك و يتع ذلك
p. 44, l. 2	النكرات	النكرات
p. 44, l. 3	ووجه الى	ووجه الى
p. 47, l. 10	وابن الوزير اي الفضل	وابن الوزير اي الفضل
p. 47, l. 11	بن الفرات	بن الفرات
	مندل الاسود	مندل الاسود
p. 48, l. 2	و ايقت له دار	و ايقت له دار
p. 48, l. 10	فتدب ااكاكم ... الى كل	فتدب ااكاكم ... الى كل
p. 49, ll. 9-10		

Au lieu de	Nous lisons
جلس مجلس فيه جماعة من الخاصة من الرقاصين اصحاب سيف وامر اصحاب سيف الخلي الخلي بالشي بين يديه في بالشي بين يديه في كل كل يوم	جلس فيه جماعة مجلس في مصلح القياني وقد افضل على جماعة من اهل العلم بيان le manuscrit donne
p. 49, l. 15 الذين قبلهم
p. 50, l. 1	وابتدأ خوفه
p. 50, l. 11	الحاكم جالسا في النظرة
p. 50, l. 15	حتى قدم وقدم الى ...
p. 50, l. 18	ولبس الفيary وغیرهم
p. 51, l. 11	بالسود شعار العاصمين العباسين
p. 52, l. 4	حتى اخذ عمار الحاجب
p. 53, l. 2	دفع لمن قفز مال الطاليين
p. 55, l. 8	وتفرّع عنهم
p. 55, l. 9	لأهل مسجد عبد الله
p. 55, l. 17	وامان جدنا محمد
p. 56, l. 6	وحق يزخر لستوجيه الرسي
p. 56, l. 8	يعصر فلقول بن سعيد
p. 57, l. 13	ان له اثاره من علم
p. 57, l. 13	عن ساميون لامرک
p. 57, l. 16	وردت الجند على الحاكم بذلك
p. 58, l. 6	انتهاص الشرف
p. 60, l. 6	لا يمحى
p. 60, l. 9	انقاuchi السلف
p. 61, l. 2	لا يمحى عدم
p. 62, l. 3	

	Au lieu de	Nous lisons
p. 63, l. 14	ولما تزلت خزانة السلاح	وتداركه خزانة السلاح
p. 64, l. 1	على قدم آبائهم	على قدم أهاليهم
p. 65, l. 8	وامك يديه هذا القائد	واسك وسيرمه القائد
	خلفه	خلفه
p. 66, l. 2	في سوق الألم	في سوق البلا
p. 66, l. 14 قد تفاصم	قد تعاظم
p. 67, l. 2	تنلن ان فضل اخذه	تنلن ان فضل اخنه
p. 67, l. 3	قال : والله العظيم	قال : لا والله العظيم
p. 67, l. 3	ولا الحجع مراتنا.	ولا الحجع غير اتنا
	انفقنا الف	انفقنا الف
p. 67, l. 18	يبيعونه في الاسواق	يبيعونه في الاسواق
p. 69, l. 7	كل دينار بثانية عشر درهما	كل دينار بثانية عشر درها
p. 71, l. 6	ما هو معلق على الكنائس	ما هو محبس على الكنائس
p. 72, l. 2	وقف خلف التبر	وقف بجانب التبر
p. 73, l. 1	ابراهيم النرسى	ابراهيم الرسى
p. 73, l. 13	Cf. ci-dessus p. 58 l. 6 et p. 73 l. 1	وزيت المأكول ثانٍ او اق بدرم <i>oublié</i>
p. 74, l. 13		ضرروا وشهروا
p. 76, l. 10		فيها لا يغنى
p. 77, l. 3	pour	لire aussi
p. 77, l. 5		الوز
p. 77, l. 16		ناحية برنشت
		والغرفة
p. 79, l. 8	ودرست كنائس	وهدمت كنائس
p. 79, l. 8	بطريق الكس	بطريق القدس
p. 81, l. 4	فالتنهى	ثم استعنى
p. 81, l. 6	بأعلى من ذلك	فاععنى من ذلك
p. 81, l. 6	لخدم قامة بالقدس	بهدم قامة بالقدس
p. 81, l. 12	ولقب ابن عبدون	ولقب ابن عبدون
	بالقاض	بالكاف
p. 82, l. 8	خرو وجرة	لحو دجوة
p. 82, l. 16	جمع في سائر الج بواس	جمع المؤذنون في سائر الج بواس
p. 83, l. 2	جمل متدد فيه بشرب ...	جمل شدد فيه بسب

Au lieu de	Nous lisons
p. 83, l. 13	الروذباري
p. 83, l. 13	غالب بن هلال
p. 84, l. 16	في خدمته
p. 87, l. 3	في جملة ما وجد
p. 87, l. 4	ستاره
p. 88, l. 1	وفيه تأثر الحاج
p. 88, l. 5 الترسى
p. 89, l. 8	في حماق التجار
p. 91, l. 8	ولم يخرج واحدة من النساء
p. 91, l. 11	إلى مواضع المخرج
p. 91, l. 18 و هرب
p. 92, l. 2	فتحوها
p. 93, l. 15	الأ الخبيرة
p. 94, l. 2	ولا يستعملون سلما
p. 94, l. 17	ولا امة مسلمة
p. 94, l. 18	يجمع ما فيها وما لها
p. 95, l. 7	من رباع
p. 96, l. 5	اوانيها
p. 96, l. 9	وورد الخبر بوصول أبي
p. 97, l. 2	أبي الفتوح إلى مكة
p. 99, l. 1	سكا تبتهم في رقاعهم
p. 100, l. 6	سرك
p. 100, l. 9	اثنان من قرية عمرو
p. 101, l. 2	بن العاص
p. 101, l. 4	ثلاثة أيام
p. 102, l. 17	من أجل حزن عاشوراء
p. 103, l. 11	وعديله
p. 104, l. 7	وخلع عليه وامر الناس
	وبعدت الحاكم بذلك
	ومن النساء باسرهن
	وللي عهد المسلمين
	وجنس عدة عجائز وخدم
	وضعناء وجدن في

Au lieu de

Nous lissons

	الطرقات	الطرقات
p. 104, l. 9	كانت له مظلة	كانت له حاجة او مظلة
p. 104, l. 10	سار الحاج	سار حاج البر
p. 104, l. 13	واصططع خادما وكاتبا ...	واصططع خادما ركايا
p. 106, l. 2	على اربا قها	على اربا فيها ماء
p. 106, l. 5	وعظم الترجم في الليل	وعظم الرجم في الليل
p. 106, l. 6	فلتا قبل على الحاكم	فلتا سلم على الحاكم
p. 106, l. 7	جية	جية
p. 106, l. 8 والقاء مطروحا	وتلته والقاء مطروحا
p. 107, l. 3	قد انطلق منها	قد تطلق منها
p. 109, l. 11	في العطاء	في كثرة العطاء
p. 109, l. 18	اثنين وتسعين يوما	اثنين وستين يوما
p. 110, l. 4	ابو العباس فضل	ابو العباس بن فضل
p. 110, l. 8	السلام من الله	السلام رحمة الله
p. 113, l. 2	ومحمد في موكب	وهو في موكب
p. 114, l. 1	في آخر شوال	في ثامن شوال
p. 114, l. 2	فاخته احدها فالقاء	طعنه احدها فالقاء
p. 114, l. 3	فمات من الاخذ	مات من الفد
p. 114, l. 10	من هذه الامور	من هذه الاراء
p. 115, l. 7	فكان ايام فرح	فكان ايام فرح ولو
p. 115, l. 15	ليتلا الحاكم. فاصعد الى	ليتلا الحاكم اذا صعد
	الجبل	الى الجبل
p. 116, l. 10	واقامت مدة	وكدت امره
p. 116, l. 15	ورببت رسلا	وقت رسلا
p. 117, l. 5	كان عمل ليلا ين	كان يصل السلاح بين
	يدى الحاكم	يدى الحاكم
p. 117, l. 10	واعتنى بعلوم التحorum	واعتنى بعلوم العلوم
p. 117, l. 17	لا يحضر مجالس الجدل	لا يحضر مجالس اللذات
	ويعجب اياما كثيرة	ويعجب اكر زمانه
	شتغلنا يا هوفيه	شتغلنا يا هوفيه
p. 118, l. 17	انتهى ما ذكره ابن	انتهى ما ذكره ابن
	ابي طى وفيه تحامل كثير	ابي طى وفيه تحامل شعر

Au lieu de	Nous lisons
p. 120, l. 16 p. 122, l. 1 p. 123, l. 6 p. 124, l. 6 p. 125, l. 5	به واحد من مؤرخي مصر ذكره وسكن وقال الفوطى فلم يجر جواباً ان صلى للحاكم ان تتول الخدمة الى غاية
	م ارا احدا من مؤرخي مصر ذكره وبقى ومسارع وقال الترطى فلم يجر جواباً ان دعى للحاكم ان تنتهي في الخدمة الى غاية
p. 126, l. 16 p. 126, l. 17 p. 127, l. 21 p. 128, l. 13	سلموا ومدحوا بالنعم التجدة له هذا قاتل مولانا الحاكم وفي سنة اثنى عشرة
p. 128, l. 17	سلموا وخدموا فالنعم التجدة له هذا قاتل مولاكم الحاكم وفي شهر ربيع الآخر سنة اثنى عشرة ثم خلع عليه ولاية الصعيد
p. 129, l. 7 p. 130, l. 2	في سنة ثمان عشرة ان علم بنا الامير عزيز الدولة تتنا
p. 130, l. 13 p. 130, l. 14 p. 131, l. 10	غلان الدولة وحفظ المخازن و.... وفي سنة ثمان عشرة واربعمائة
p. 132, l. 1	فلا كان في الرملة خرج اليه
p. 132, l. 12	وخلعة نفحة ومنجوكان قد نسجا
p. 133, l. 7	وهلك عد بن عبد الله بن الدبر يأخذ الخطير عمار في القصر
p. 133, l. 15 p. 133, l. 16 p. 135, l. 6 بن ابراهيم الترسى مصفف باصواق انتا عشرة غبية تحيط به الى مجلس الحسبة

	Au lieu de	Nous lisons
p. 135, l. 8	الاسكندرية واعمالها غربا	الاسكندرية واعمالها حريا
p. 135, l. 10	قرى بالشراق سجل	قرى بالأسواق سجل
p. 135, l. 16	قبل ويع ثلاثة ارطال ... قيل ويع ثلاثة ارطال ...	قبل ويع ثلاثة ارطال ... اخذ كاسي
p. 136, l. 3	اخذ كاسي	عدة الدولة
p. 137, l. 7	عدة الدولة	عقيايان ... بن نقاييان
p. 137, l. 9	عقيايان ... بن نقاييان	corrigé d'après Musabbibi donne عقيايان
p. 138, ll. 1, 12, 18	عين الدولة	عين الدولة
p. 138, l. 2	وفي مهمته	وفي محنته
p. 138, l. 15	... حتى وصلوا الى بغداد ... حتى وصوا الى بغداد	عند الدولة
p. 139, l. 4	عاصم الدولة	زبن الملك ابو القاسم علي
p. 139, l. 7	زبن الملك ابراهيم بن علي	حرية اللون
p. 139, l. 16	حرق اللون	لبريزل حيدرة بن
p. 140, l. 4	انزل حيدرة بن	اصطفن بن مينا
p. 141, l. 5	اصطفن بن مينا	وقبضي منه دار الرطب
p. 141, l. 7	وتبضي منه	عن الدولة
p. 142, l. 1	عصب الدولة	بن بدوس والذهلي
p. 142, l. 2	بن بدوس	[الد علي]
		d'après Musabbibi 42
p. 142, l. 3	فتح بن ثونة الكاتسي	فتح بن يزيد الكاتسي
		(corrigé d'après Musabbibi 41)
p. 142, l. 9	والشيخ التحبيب ابو	فوجد فيه جراجر بلور
p. 142, l. 11	والشيخ العميد ابو	وبرادات
		بالحجر الأبيضي
p. 142, l. 14	وقد وصلت هدية	وفيه وصلت هدية
p. 143, l. 3	على سريرة العندل	على سريرة العندل
p. 144, l. 15	وعامة شرب مثقل مذهبة	وعامة شرب مسكي مذهبة
p. 144, l. 16	فرسم لثافي الدولة	فرسم لسامي الدولة

	As lire de	Nous lisons
p. 145, L 4	مبكرا مع حرمة وخدمة الى الشهري	مبكرا مع حرمة وخدمة نافاتم بهم الى الشهري
p. 146, L 13	برسم امير المؤمنين	ليشاهدن امير المؤمنين
p. 146, L 14	وعودته	وعودته وان يعهد
	والسرة التصلحة	اكرامهم و خياراتهم
p. 147, L 1	وعوضا عن محمد سند	والنزة التصلحة
p. 147, L 5	الدولة	عوضا عن عمه سند
p. 147, L 6	عند وصول هديته الى	الدولة
	الحضررة	عند وصول نعية الى
p. 148, L 8	كان متربعا للحاكم	الحضررة
p. 148, L 13	لا خير في كل خلوة	كان بتوابا للحاكم
p. 148, L 20	والطريقة الحسنة	لا غير في كل يوم خلوة
p. 150, L 8	ابي الغول الحسن بن	والزينة الحسنة
	فiroz	ابي الغول الحسن بن
p. 150, L 18	وعامة قاض مذهبة	مرور
p. 151, L 2	الخيز المشكار	وعامة فاختي مذهبة
p. 152, L 19	في المعاملة	الخيز المشكار
p. 153, L 3	حوائط الرملة	في المعادة
p. 153, L 10	نصر الدين	حوائط مدينة الرملة
p. 153, L 19	بقي الخادم الاسود	نصر الله
p. 154, L 12	وقد دخل	رفق الخادم الاسود
p. 156, L 7	فأخذ لعتمد الدولة	وفيه دخل
		فأخذ لعتمد الدولة
p. 159, L 4	فيص مذير مذهب	الزيدي
p. 160, L 5	مظلة مدبرة	فيص مذير مذهب
p. 161, L 11	نجيب الدولة عجل بن	مظلة مدبرة
	نسطوروس	نجيب الدولة على بن
p. 161, L 12 ابي غالب الصيبي	نسطوروس
		ابي غالب الصيبي
p. 162 L 2	رجل قدمه حسان بن ...	d'après Musabbibi 239 Roger قد بعثه حسان
		بن ...

	Au lieu de	Nous lisons
p. 162, l. 9	والرطل الفم ثانية درام	والرطل الفم بثلاثة درام
p. 162, l. 10	وكررت الأسواق	وكسرت الأسواق
p. 162, l. 11	من يدفع درهما	من يدفع فيها درها
p. 163, l. 13	المقوند	المقدون
p. 163, l. 14	ورجاء	ورغبة
p. 164, l. 4	جيال الدولة	بهاء الدولة
p. 164, l. 11	وايتلته نبا	انتصه نبا
p. 164, l. 11	واكل الساكن الصالخ	واكل الساكن العالج
p. 164, l. 16	وخلقه المقوندون	وخلقه الخدم المقدون
p. 167, l. 13	ومذ اليماما بمضررة الظاهر	ومذ اليماما قلم يحضره الظاهر
p. 168, l. 6	بألف فرس	بألف فارس
p. 168, l. 11	باقامة الدعوة للظاهر	باقامة الدعوة للظاهر
p. 169, l. 10	خمسة آلاف بعد ان	خمسة آلاف دينار بعد ان
p. 170, l. 16	سليان	سلان
p. 172, l. 16	cf. Musabbihi 287	
p. 173, ll. 2-3	وجابي الضرائب	وكان نصرانيا
p. 173, l. 6	ابو عيسى ملامان بن	ابو عيسى ملا مان بن
	sans point ainsi que dans Musabbihi	
	عمسان بن نبوط	
p. 173, l. 10	الكتامي	الكتامي
p. 175, l. 2	جعفر بن ابي فروخ	جعفر بن بو فروخ
p. 175, l. 12	وكتاب الوزير	وكتاب محضر الوزير
p. 178, l. 2	فقدم شبل الدولة	فقام شبل الدولة
p. 180, l. 6	واشيه عظيمة	واشيه عظيمة القيمة
	وقرر لملك الروم على	وقرر لملك الروم على
	نفسه خمسائة	نفسه في كل سنة خمسائة
p. 188, l. 3	وقد كبير	قود كبير
p. 188, l. 5	ذى العزبتين	ذى العزبتين
p. 187, l. 7	قلعة	قلعة حلب
p. 187, l. 13	قامة التي فربها	قامة التي خربها

Au lieu de

Nous lisons

p. 187, L 13	مالاً جلَّ وصفه	ملا يجل وصفه
p. 188, L 10	نقضي عليه	نخص عليه
p. 191, L 1	ابي نصر ابراهيم	ابي نصر ابراهيم
p. 192, L 8 تشريع الاسلام	شرائع الاسلام
p. 195, L 2	خان العيد	حارة العيد
p. 195, L 8	معالجة النصر	لدالة النصر
p. 196, L 3	ومضت فيها	وست فيها
p. 196, L 8	الف وبسم الله الف	الف الف وبسم الله الف
p. 197, L 1	وقد كره اذاء المسلمين	وقد كثُر اذاء المسلمين
p. 197, L 2	قول الرض فيه	[نوب = ما] قول الرض بن البواب
p. 197, L 8	عاد الرؤساء	سما الخلق
p. 198, L 10	تبيل الأرض وسلام	تبيل الأرض وانتظار
	او خروج السلام عليه	خروج السلام عليه
p. 199, L 1	حراسهم	حواشيهم
p. 200, L 9	وأدخلته	واجلسته
p. 201, L 4	شجاع الدولة	شجاع الدولة والى حصن
p. 201, L 6	واقدم فنزل على حلب	وتقدم فنزل على حلب
p. 202, L 1	من شعبان	من رمضان
p. 202, L 2	وانهم ما ورد من مكاتبة	واخذ منه مامعه من المكاتبة
p. 202, L 12	والات طبله	والات جليلة
p. 204, L 5	امور الناس ناقصة	امور الناس واقفة
p. 204, L 13	في قطر وعمل	في قطرة تحمل
p. 204, L 14	خصم في مرات	خصم في ميراث
p. 204, L 17	فانتهزه	فانتهزه
p. 205, L 2	على رمحه	على رسمه
p. 205, L 3	وطما الحكم	ومما الحكم
p. 206, L 6	فاوند الى ابي محمد	فانفذ الى القاضي ابي محمد
p. 206, L 1	احمد بن عبد العزيز	قاسم بن عبد العزيز
p. 206, L 4	قرى جبله في الديوان	قرى جبله في الابوان

	As lire de	Nous lisons
p. 209, l. 16	ابو محمد الحسين بن حسن الماسكي	ابو محمد الحسين بن حسن الماشلي
p. 213, l. 13	عليه بنت وثاب	علوية بنت وثاب
p. 213, l. 14	فقام اليازوري	فقام الوزير اليازوري
p. 213, l. 17	النبيعة بالشام	النبيقة بالشام
p. 214, l. 10	ثم اقر المستنصر	ثم ان المستنصر
p. 215, l. 4	ويقديمه بالزيادة	وبعدها بالزيادة
p. 216, l. 16	بن جشم والاشروزية	بن جشم والاثنج وزغبه ؟
p. 217, l. 4	المدينة الحمراء واجدادية	المدينة الحمراء واجدادية
	وسررت واقامت	واسمو وسررت واقامت
p. 217, l. 4	نطون(؟) سليم	هيب(؟) من سليم
	واحلاقوها بارض برقة	واحلاقوها رواحه وناصره بارض برقة
p. 217, l. 7	... بن يحيى العتزي	... بن يحيى الفنزيري
p. 217, l. 13	وجشم وترنجه والاسبع	وجشم وقره والاشع [الاسبع] ou
p. 217, l. 13	وتتصوّح الملك ...	وتصرّم الملك ...
p. 219, l. 8	ليث الدولة	يمن الدولة
p. 220, l. 5	الى بنى قره	الى قتال بنى قره
p. 222, l. 5	في نصرة خلفاء مصر	في دعوة خلفاء مصر
p. 225, l. 11	ويمحل متجرأ	... وتجعل متجرأ
p. 226, l. 3	وكان التجار بين نار المعالين	وكان التجار حين امسار المعالين
p. 226, l. 10	رفع الايقاع اليه	وقع الابياع اليه
p. 228, l. 14	هدية موضعها ثلثي قيمتها	هدية عوضها ثلثي قيمتها
p. 228, l. 16	ان يردوا كل من يضميه دار البلاد	ان يودوا جزية كل من يضميه دار البلاد
p. 228, l. 19	النكبة فيها والرسل	النكبة، هذا والرسل
p. 229, l. 20	التسها امراء البلاط	التسها عن دار البلاط
p. 231, l. 3	من يذب عنها	عسكر يذب عنها
p. 231, l. 6	فظفروا بشئين	فظفررا بشئين

	Au lieu de	Nous lisons
p. 232, l. 1	المويد في الله عبد الله بن موسى	المويد في الدين هبة الله بن موسى
p. 233, l. 1	زورق فيه ثغر	زورق فيه خمر
p. 237, l. 8	ابراهيم ينال أخيه	ابراهيم ينال ابن اخته
p. 238, l. 6	خادم يعرف بمنجر المغربي	خادم يعرف بمنجر المغربي
p. 240, l. 19	ولا يذكره بالسفاحة واللغو فقط قدره ...	ولا يذكره إلا بالسفيلة والسويفط فقط لقدرها
p. 243, l. 18	فإذا أخل عمل طبيعة منها عهده أخذ	فإذا أحسني بمثل طبيعة منها عتّا عهده أخذ
p. 244, l. 19	من اثر فيها رام من الأطراز حتى ترك قيما راسه من الطرز الآثار	من اثر فيها رام من الأطراز حتى ترك قيما راسه من الآثار
p. 244, l. 20 ويسكن وينكر
p. 245, l. 18	ما خالقه	ما مالقه
p. 247, l. 6	كان في حال من البذخ	كان من البذخ
p. 247, l. 7	قد تزل به من الفقر والبلاء	قد تزل به من الفقر والسوء
p. 247, l. 11	مقدار ستة عشر ألف دينار	فقط ستة عشر ألف دينار
p. 248, l. 17	في القيام للعرفاء	في القيام للفرماء
p. 249, l. 1	... أبي العباس الشاشي	... أبي العباس السامي
p. 249, l. 7	وخرج من القبة	وخرج من باب القبة
p. 250, l. 6	عندنا عليه ثمانية عشر ذبا واقام البابلي ...	عندما عليه ثلاثة عشر دينار واقام البابلي في الخدمة
p. 250, l. 21	كان من زيارته	كان من داره
p. 251, l. 7	الا ويستحيث ويقول	الا ويستحيث ويصحح
p. 251, l. 13	الى ذي القعدة	فأقام الى ذي القعدة
p. 252, l. 2	امير الغوف	امير العرب
p. 252, l. 8	وابعه طفربك	واتهم طفربك
p. 253, l. 18 قاطمة الزهراء	بني قاطمة الزهراء
p. 258, l. 9	واظهر قدرتك فيه وارتنا (?) نرجعيه	واظهر قدرتك فيه وارتنا (?) ما ترجعيه
p. 258, l. 19	إلى باب الكعبة	إلى سكة

Au lieu de	Nous lisons
p. 260, l. 8	كرة عنيفة
p. 262, l. 17	فن ابى به
p. 263, l. 2	وقع اضطرار الاخداد
p. 263, l. 6	حتى خرجوا من طلب
	واجباتهم الى التصارع
p. 263, l. 7	هطالبته بشئه ثم عادوا الى
p. 264, l. 6 بن عيسى العقيلي
p. 266, l. 11	كرة السودان بالتمر
p. 266, l. 12	واستولدها المستنصر
p. 267, l. 3	وخصتهم بالنظر
p. 272, l. 4	وفي جادى الاخرة
p. 276, l. 1	شهاب الدولة
p. 276, l. 4	واستعدوا للنهاية
p. 276, l. 9	من القول ... فقال لم
p. 277, l. 3	باز طفان
	corrigé d'après Ibn al-Kalâni et Ibn Muyassar (mais Ma = [بارطنان]
p. 279, l. 4	وتراهى عليه
p. 280, l. 9	وخوف شديد
p. 281, l. 6	ساتي ورمانى
p. 282, l. 15	خزانى الببور
p. 282, l. 15	والمربرود والبغدادى
	والخيار والمذهبون
p. 283, l. 1	والتعاليق من الحرير
p. 283, l. 4	ابن الفضل من المحرق
p. 283, l. 12	وقال المعتمد ابو سعد
p. 283, l. 13	فقمة بتکور
p. 285, l. 4	الخليج الكبار والصغار
	corrigé en القوانينة ibn Zubayr
p. 287, l. 3	والمضارب والغازات

Au lieu de	Nous lissons
p. 297, l. 5	مسكوة بالفضة
p. 297, l. 8	على حرب عمود
p. 298, l. 7	الخمامات المعمولة
	من البلور
p. 298, l. 15	وبار الخشب
p. 299, l. 3	الف الف فضة
p. 299, l. 19	المعروف بالخفوق
p. 299, l. 18	وانهارها وسعة حصونها
p. 294, l. 1	والى ذلك اجرة الصباغة
p. 297, l. 13	كالمفر. فتقول
p. 298, l. 15	حسين بن شوري
p. 301, l. 2	من الرواق الباقلاني
p. 303, l. 5	فامتنع الناس من الحركة
p. 317, l. 17	قال بعضهم ان ترجع
p. 318, l. 4	بدر بن حازم بن على بن دغفل بن جراح
	في اخبار بناء سور القاهرة
p. 324, l. 3	جلال الدين
p. 324, l. 6	ابا يوسف المازن
p. 330, l. 3	الشدائد الكبيرة
p. 330, l. 4	لشدة البلاء
p. 331, l. 8	فيت لاون لكل جماعة
p. 331, l. 11	ليتولى على العادة
	في اخبار القصور الزاهرة
	جلال الدولة
	ابا حامد الغزالى
	الشدائد المديدة
	لشدة الفلاء
	فيت لاون الى جماعة
	لينزل على العادة

UN TEXTE INÉDIT DE LA MUQADDIMA

Le texte qui va suivre est extrait d'un manuscrit de la *Muqaddima*, propriété de la bibliothèque de Leyde, où il porte le n° 48. Il est unique; il mériterait une édition à part. Par sa brièveté, pour ne signaler que cet aspect parmi d'autres, il constitue un élément précieux dans la genèse des Prologomènes.

L'on sait que les *Muqaddimati* sont au nombre de six dans tous les autres manuscrits courants, ainsi que dans toutes les éditions et traductions courantes. Or, celui de Leyde en comprend une septième. J'ai cru devoir ne pas attendre pour la présenter aux lecteurs. Le commentaire en sera donné dans le cadre des études générales que je poursuis sur l'Ibn Haldîn.

اللقدمة السابعة في انتقال العرمان¹ من جانب من العمور الى جانب اعلم اما تجد العرمان لهذا العهد كانه مستقل من جهة الجنوب الى جهة الشمال. فان اليمن كان لعهد التباعة و ما قبلها مقرا بالدول المغطمة للعرب من عاد و ثمود و حمير و التباعة. وكذا جزيرة العرب كلها كان عرمانها موفروا ايضا بتقىم عاد وغيرهم. وكذا الشام لعهد بني اسرائيل كان في غاية العرمان بالاسم و القبائل مثل مدین و بني لوط و العلاقة و الروم و فلسطين و كنعان. وكذا اقليم مصر بالقطب و من اليهم من ابناء يصر ابن حام. و كان المغرب موفور العرمان بالبربر من بني سازيق بن كنان ما بين بلاد السودان و البحر الرومي في عرضه متصل من السوس الى الاسكندرية في طوله.

و كانت الدول المغطمة في هذه الاقطاع مثل التباعة و بني اسرائيل و القطب و الفرس و الروم. و كان الشمال دون ذلك في عرمانه و دولة و مالكه من الترك و الفرغنة و الصتابة.

و تجد الامر اليوم بالعكس. فهنه بغداد دار الاسلام و كرسى الخلافة بالعراق قد خربت و كانت تشتمل على غزو خمسين مدينة متصل بعضها بعض صارت بناء واحدا مثل بغداد و دار السلام و الرعاقة و سر من راي و امثالها. و كان عرمان صاحبها لا يقاوم عرمان. وكذا الكوفة و البصرة من مدن العرب في الملة الاسلامية و القروان قاعدة افريقيا و حاضرتها و كانت تشتمل ايضا على خمس وعشرين مدينة تتصل بعضها بعض مثل رقاده و النصورية و القروان و القصر القديم و غيرها. و كانت بافريقيا من المدن و الحواضر كثير مثل المسيلة و تاهرت و طينة و باغاية² و تنجد و القلعة و سطيف و غيرها. وكذا مدن برقة و حواضرها من برقة و زوila و لبدة و غيرها. وكذا مدن المغرب الاوسط و اصحابه من شلف و متيبة و حمراء و تاهرت و مرسى الدجاج و الخضرا و زرقة و قصر عجيبة و امثالها.

و سائر العرمان الجنوبي كلها من اليمن و الحجاز و الشام و مصر و المغرب و عراق العرب قد تقوض و خرب و خصوصا المغرب ، فلم يبق من عرمانه الا اقل سيناس البحر لا يكاد عرضه تجاوز مرحليتين . و الدول الملكية في هذه الممالك كلها قد تناقضت بما كانت عليه من القوة و الاستطالة تناقضها بینا من جهة تناقض العرمان فيها.

1. Étrange situation de cette ville par Ibn Haldūn, trop à l'est à notre avis, puisqu'elle ne se trouvait qu'à deux journées de marche de la Tahert citée plus loin et placée dans le Maghreb central.

2. Dans le texte : Bājayla.

و يبلغنا من بلاد الشام ان عمرانها متغير و دولها مستحيلة مستنحنة في اسما من الفرغية و الترك. فلمع العاراة تنتقل من الجنوب الى الشمال. فان هذا الحال الذي وقع بجهة الجنوب و اقطاره امر له ما يعمد. والسبب في ذلك اما من جهة الامور الارضية و العمران المشاهد فليس الا استثناء العرف و تقليدهم و هو مؤذن بالخراب لا يتغلبون عليه ، و اما من جهة الامور السموية فان للمنجمين في ذلك كلاما ليس هذا سواعي بسطه والله قادر على ما يشاء. صفحه 72

TRADUCTION

SIXIÈME DISCOURS PRÉLIMINAIRE DU DÉPLACEMENT DE LA CIVILISATION D'UN LIEU DE LA TERRE HABITÉE A UN AUTRE

Nous constatons à notre époque que la civilisation semble s'être déplacée du sud vers le nord. En effet, au temps des *Tubba'* et avant eux, le Yémen était le lieu où s'établirent les puissantes dynasties arabes : des *'Ad*, des *Jamud* et des *Tubba'*. Il en a été de même de toute la Péninsule arabe qui a joui d'une grande prospérité sous (le peuple de) *'Id* et d'autres ; de la Syrie qui, à l'époque des Israélites, atteignit un niveau élevé de civilisation avec les nations et tribus telles que celles des Madyan, fils de Lot, des *'Amiliq*, des Romsains, des Philistins et des Cananéens ; de l'Egypte avec les Coptes et leurs alliés, fils de Bayar, fils de *Hâm*. Prospère a été aussi le Maghreb avec les Berbères, fils de *Mazig*, fils de *Kan'âs*, dont le territoire s'étendait entre le pays des Noirs au sud et la Méditerranée au nord, et d'ouest en est, sans interruption, du sud à Alexandrie.

Il y avait dans ces régions de puissantes dynasties, notamment celles des *Tubba'*, des Israélites, des Coptes, des Perses et des Romsains. Le Nord se situait au départ par sa civilisation, ses dynasties et ses royaumes, notamment chez les Turcs, les Francs et les Slaves.

Aujourd'hui, nous nous trouvons en présence d'une situation inverse. Ainsi, dans le *Iraq*, *Bagdad*, qui est en ruines, a été le centre du monde musulman, le siège du Califat et a compté environ une cinquantaine de cités se succédant sans interruption au point de n'en former qu'une seule construction ; on peut en citer *Bagdad*, *Dîr al-Salîm*, *Raqqa*, *Samarra* et d'autres. Leurs populations jouissaient d'une prospérité incomparable. Il en a été de même des villes arabes de *Kâfa* et de *Bâgra* après l'avènement de l'Islam ; de *Kairouan*, capitale de l'*Ifriqiya*, qui comprenait environ vingt-cinq cités se succédant sans interruption, telles *Raqqida*, *Mansûriyya*, *Kairouan*, *al-Qasr al-Qadîm* et d'autres. Il y avait en *Ifriqiya* de nombreuses villes et métropoles telles *Mâla*, *Tâhart*, *Tubba*, *Bâgiya*, *Tingast*, *Al-Qâ'a*, *Qattâf* et d'autres ; sont aussi en ruines les villes et les métropoles de la province de *Barqa*, telles *Barqa*, *Zwila*, *Labda* et d'autres ; celles du Maghreb central comme *Selaf*, *Mitiga*, *Hama*, *Tâhart*, *Marsâ al-Daqlîq*, *al-Hadrî*, *Zarqa*, *Qasr 'Aqîma* et leurs pareilles.

Toute cette civilisation méridionale du Yémen, du *Hijâz*, de la Syrie, de l'Egypte, du Maghreb et du *Iraq* arabe est tombée en ruines où il ne reste des régions cultivées qu'une infime partie le long du littoral, sur une profondeur n'excédant pas deux journées

de marche. Les dynasties princières, dans tous ces royaumes ont perdu leur puissance ainsi que leur esprit conquérant en perdant leur prospérité.

Nous apprenons qu'un niveau élevé de bien-être régne dans les régions septentrionales, notamment chez les nations turque et franque, où les dynasties sont parvenues au faîte de la puissance. Il est possible que la mise en valeur du sol se déplace du sud vers le nord. Le dépeuplement des régions méridionales est assurément un phénomène qui aura des suites. La cause en est due ou bien à des circonstances relevant du monde terrestre, car la civilisation perse (à un moment donné) n'étant que la prédominance de la coutume et le résultat des activités humaines, en tant que telle, préfigure sa destruction ; ou bien [elle est due] à des phénomènes célestes sur lesquels les astrologues ont des opinions dont le développement n'a pas de place ici. Dieu est tout puissant dans sa volonté !

M'barek Radvala